

Sudeći po naslovu i opsegu knjige, moglo se očekivati da će u ovoj knjizi biti obrađena Azbučna molitva u najširem smislu (azbučni stihovi uopće), no na njih se autor osvrće samo uzgredice s napomenom da to pitanje prelazi granice njegova istraživanja, te da je za to potrebna posebna studija koja može uslijediti istom nakon objavljivanja većeg broja prijepisa i »na više građe, kakva se doista nalazi u sovjetskim bibliotekama« (str. 140). Nije stoga ništa rečeno ni o vezi između azbučnih akrostiha i azbučnog nazivlja. Polemični ton kao da je mjestimice ponešto prenaplašen, a autor se u obradi građe često vraća na ista pitanja. Možda je premalo za ovako opširno izdanje, osim toga tehnički vrlo dotjerano, »da se zadovolje prije svega literarno-historijske potrebe« (str. 184), no sigurno je da će ovo izdanje »biti od koristi i jezikoslovcima i paleografima«. Brojne upute na stariju i noviju literaturu o predmetu i razjašnjenja mnogih pitanja koja se u vezi s tekstom nameću, pa zatim rekonstrukcija teksta i izdanje svih poznatih prijepisa, učinili su ovu knjigu nezaobilaznim priručnikom za niz pitanja vezanih uz početke slavenske pismenosti. Može se mirno reći da će svatko tko bude želio proučavati Azbučnu molitvu i pitanja koja se na nju nadovezuju, morati posegnuti za knjigom prof. Kueva.

Josip Tandarić

ДОРА ИВАНОВА-МИРЧЕВА — ЖИВКА ИКОНОМОВА, Хомилията на Епифаний за слизането в ада. Издателство на Българската академия на науките. София 1975, str. 213.

Ako se nakon Vaillantovog izdanja Epifanijeve homilije o Kristovu pokopu (A. Vaillant, *L'omélie d'Épiphanie sur l'ensevelissement du Christ. Text vieux-slave, text grec et traduction française*. Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 3, 7—101, Zagreb 1958) pojavljuje novo izdanje homilije, onda za to doista mora postojati ozbiljan razlog. Epifanijeva homilija o Kristovu pokopu i silasku u podzemlje u poleoslavistici dobro je poznata; sačuvana je u značajnim i vrlo starim spomenicima kao što su Kločev glagoljaš i Suprasaljski zbornik, pa je stoga i vrlo rano zapažena i više puta obrađivana. No, nakon izdanja prof. Vaillanta, koji je dao i rekonstrukciju staroslavenskog teksta sačuvana u nekoliko redakcija, i ponovno grčko izdanje izvornika, francuski prijevod i k tome vrlo koristan komentar homilije, moglo se činiti da je — bar što se izdanja tiče — rečena posljednja riječ. Međutim, ponovno, znanstveno otkriće Germanova zbornika iz 1359. (usp. J. Jufu, *Sbornicul lui Gherman 1359, Ortodoxia, Revista Patr. Rom., XII, 2, str. 253—279*; Д. Иванова-Мирчева, *Германов сборник...*, Български език XV/1965, str. 308—325) iznijelo je na vidjelo prijepise vrlo značajnih homiletskih djela (neke propovijedi Ioana Egzarha, Klimenta Ohridskog, zatim Mučeništvo četrdesetorice seabastenskih mučenika i dr.), a među njima i Epifanijevu homiliju o Kristovu pokopu. Dora Ivanova-Mirčeva, autor brojnih rasprava i iskusan obrađivač starih tekstova, pružila nam je ovu homiliju u izdanju koje

zaslužuje posebnu pažnju paleoslavistike. Kao koautor potpisana je Živka Ikonomova, za koju se u predgovoru kaže da je u toku rada uključena u posao i da je pokazala mnogo umješnosti u izradi rječnika.

Izdanje homilije popraćeno je uvodnom raspravom (str. 9—46), u kojoj je pod zasebnim naslovima obrađeno pitanje starobugarskog homilijara i Epifanijeve homilije, posebno pak osobine novootkrivenoga prijevoda, s osvrtom na tenniku obrade i izdanja. Autorica i načelno postavlja pitanje starobugarskog homilijara, shvaćajući pod tim izrazom »sve prijevodne ili izvorne propovijedi, slova, homilije koje su nikle u starobugarskom periodu«. Nisu dakle u pitanju samo pojedinačni spomenici, nego sva propovjednička literatura. »Istraživanje starobugarskog homilijara jest pitanje za buduća proučavanja. Ono ima svoju problematiku i svoju metodologiju« (str. 10). Proučavanje pak same Epifanijeve homilije ima u paleoslavistici bogatu tradiciju i uz to proučavanje vezana su najpoznatija slavistička imena, od Kopitara i Miklošića, preko Jagića, do Vaillant i Dostala, da spomenemo samo najuglednije. Novootkrivena Epifanijeva homilija značajna bi bila već stoga što je sačuvana u Germanovu zborniku, koji po paleografskim i jezičnim oznakama pripada Trnovskoj književnoj školi (iz predjeftimijevskog razdoblja), a po izboru tekstova i arhaičnom jeziku ide u red najznačajnijih starobugarskih zbornika. U pojavi novog prijevoda Epifanijeve homilije autorica vidi dokaz popularnosti i proširenosti homilije. Po njezinu mišljenju, tome je osobito pogodovao naglašeni apokrifni elemenat, s čime se možemo složiti, no ne radi se o povezanosti »s biblijskom legendom o silasku Kristovu u podzemlje« (str. 11), jer takav biblijski tekst ne postoji. Prof. Vaillant je dobro upozorio na povezanost, sadržajnu i strukturalnu, s drugim dijelom apokrifnog Nikodemova evanđelja (usp. Radovi 3, str. 10 s.). A ovome bi se moglo pripomenuti i to da se i u Germanovu zborniku nalazi Nikodemovo evanđelje, pa bi usporedno proučavanje Nikodemova evanđelja i Epifanijeve homilije zbog mnogih zajedničkih mjesta moglo dati zanimljivih rezultata.

U uvodnoj raspravi najviše pažnje zaslužuju osvrt na tekst homilije. Autorica podrobnom analizom i usporedbom s dosada poznatim tekstovima dokazuje da novootkrivena homilija nije samo jedna redakcija, verzija ili varijanta poznatoga već prijevoda, nego da je riječ o drugom prijevodu s grčkog izvornika. To i jest razlog i opravdanje ponovnoga potpunog izdanja. Dosada poznata verzija i novootkriveni tekst pripadaju dapače dvjema različitim prevodilačkim školama (usp. str. 19—39). Novi se tekst od staroga razlikuje ustaljenom upotrebom određenih sinonimskih sredstava, jer svaki prijevod pokazuje izrađen i dorečen odnos prema grčkome izvorniku. U dosada poznatoj verziji bilo je mjesta u kojima grčki tekst nije preveden, pa prema tome nije ušao ni u Vaillantovu rekonstrukciju; za takva mjesta imamo sada dopunu u tekstu Germanova zbornika. Općenito se može uzeti da je homilija doslovno prevedena s grčkoga, a pojedinosti u prijevodu mogu se povezati s postupcima Preslavske škole (str. 33—34). Tako, npr., Germanov tekst sustavno upotrebljava jednostavne pasivne oblike (lični oblik + se) karakteristične za Preslavsku školu, ili kratke zamjeničke oblike mjesto posvojnih za-

mjenica (kao u jeziku Ioana Egzarha). Autorica postavlja pitanje: gdje je i kada nastao ovaj prijevod? Homilija ima sustavne razlike i prevodilačke načine usporedi li se s drugim prijevodima. Dapače, cijeli Germanov zbornik nosi slična obilježja. No, konačni odgovor nije još moguće dati jer raspolažemo s premalo građe. Autorica izražava uvjerenje da će upravo pažljivo tekstološko proučavanje homiletskih tekstova moći dati odgovor na pitanje o mjestu i vremenu nastanka ovoga prijevoda (str. 38—39).

Izdanje teksta priređeno je vrlo brižljivo. U uvodnim napomenama autorica iznosi načela po kojima je tekst priređen: odijeljeno pisanje riječi, suvremena interpunkcija, zadržavanje nerazrješениh kratica (!); tekst je dan tako da se na susjednim stranama s lijeve strane nalazi prijepis u staroj ćirilici, a s desne foto-reprodukcija. Istina je, kao što kaže autorica, da je »razrješavanje kratica povezano s nizom proturječnih problema i teških rješenja« (str. 40). Usprkos tome, mislim da mogu postojati samo izuzetni slučajevi u kojima se tekst ostavlja nerazriješen. Pitamo se inače: čemu dva identična teksta, jedan u prijepisu, jedan na snimkama (doduše, ne dovoljno čitljivima)? Uvijek je moguće bar nekako rekonstruirati i tiskom izraziti neki, nazovimo ga »standardni«, oblik određenog teksta (uostalom, nisu li ipak rješenja potražena u rječničkim natuknicama?). A nejasna mjesta uvijek se mogu obrazložiti u bilješkama. Konačno, izdanje teksta nije samo sebi svrha, i nije pridržano samo stručnjacima nego i onima koji će i sami na tekstu učiti; zapravo, izdanje teksta moralo bi omogućiti pristup tekstu i onome tko nije slavist, pogotovo ne tekstolog. — Kritički aparat kojim je popraćeno izdanje autorica je, s pravom, uvjetno nazvala komentar. Taj komentar povezuje tekst s najsitnijim pojedinostima drugoga prijevoda i njegovim varijantama, i s grčkim tekstom kad se dva prijevoda ne slažu. Nije, dakle, bila namjera da se ponovno uz novootkriveni tekst izda dosada poznati prijevod ni grčki izvornik, nego samo ono po čemu se dva prijevoda među sobom razlikuju (usp. str. 41). Takav se postupak pokazao vrlo opravdanim: komentar postaje svojevrsna studija o oba prijevoda Epifanijeve homilije, a koliko to pruža povjesničaru jezika, pogotovo kad je posao obavljen ovako temeljito, nije potrebno posebno isticati.

Izdanju teksta dodana su i dva rječnika: rječnik-indeks, tj. popis staroslavenskih riječi upotrijebljenih u Epifanijevoj homiliji s grčkim značenjem (str. 149—194); drugi je grčko-staroslavenski rječnik (str. 197—212); u njemu su navedene samo one grčke riječi koje u dva staroslavenska prijevoda homilije imaju različite paralele (usp. str. 44); to je dakle neke vrste diferencijalni ili sinonimni rječnik Epifanijeve homilije. Oba su rječnika doista vrijedna dopuna knjizi. No, postavlja se pitanje: kad se već odlučilo na ovako težak posao kakav je izrada ovih rječnika, ne bi li bilo korisnije da su u prvi rječnik (rječnik-indeks) ušle sve riječi koje susrećemo u izdanju, dakle i riječi iz komentara? Bilo bi to vrlo opravdano, jer su one ušle u grčko-staroslavenski rječnik. Ovako sinonime možemo pronaći istom uvidom u grčko-staroslavenski rječnik, a moramo priznati da grčki danas nije jezik kojim bi se slavisti, ni u Bugarskoj, ni drugdje, baš lako služili. — Grčko-staroslavenski rječnik

kakav imamo u ovom izdanju doista omogućuje nov pristup staroslaven-skoj leksici sa sasvim novoga, zapravo neistraženoga gledišta. Ali, za istraživača jednako su važne i one riječi koje su bile u obje književne (ili prevodilačke) škole identične; broj riječi koje u prijevodu homilije imaju stalne sinonime razmjerno je vrlo velik, a u cjelovitom popisu saznali bismo kakav je njihov položaj u cjelokupnom rječniku. Izostavljene su grčke riječi koje nisu prevedene, premda bi i neprevedene grčke riječi dale naslutiti određenu logiku i određeni sustav (kao što se to dade naslutiti i iz doslovnog prevođenja). Dakako, i ovaj nedostatak kao i drugo što po mom sudu nije najsretnije urađeno, a ovdje izneseno kao primjedba, vidljivo je upravo zato što imamo pred sobom uzornu radnju na kojoj se onda i sitni nedostaci vide. A upravo ovaj diferencijalni rječnik za leksikologiju je dragocjeno upozorenje, nešto što se u određenom smislu može smatrati dometom i sažetkom ovoga vrijednog izdanja. A kad bi knjiga o kojoj je ovdje riječ bila izdanje jednoga nepoznata teksta, bilo bi to mnogo, i za njom bi trebalo posegnuti. A knjiga Dore Ivanove-Mirčeve za paleoslavistiku znači mnogo više.

Josip Tandarić

Ю. К. БЕГУНОВ, Козма Пресвитер в славянских литературах. Издательство Болгарской академии наук (под редакцией акад. АН СССР Д. С. Лихачева и акад. БАН П. Н. Динеева), София 1973, стр. 559.

Bugarska akademija nauka zajedno sa AN SSSR (IRLI — Puškinski Dom) izdale su veoma vrijednu monografiju koja obrađuje stvaralaštvo jednoga od najranijih slovenskih književnika — Kozme Prezvitiera. Monografija sadrži omašnu studiju o djelu Kozminu na 284 stranice (uvod i pet poglavlja od kojih po redu svako obrađuje po jedno od pitanja kao što su: istorija otkrivanja i izdavanja *Бесѣды на новонавишшоу сѣ ересъ Богъшиноу* Kozme Prezvitiera, književna sudbina Kozmine *Besjede* u Rusiji, književna sudbina Kozmine *Besjede* na Balkanu, istorija teksta *Besjede* Kozmine, vrijeme i mjesto nastanka *Besjede* i na kraju ocjena Kozme Prezvitiera kao književnika i propovjednika (govornika). Studija je popraćena potpunim tekstom *Besjede* i 23 odlomka i kompilacije koji su se našli u sastavu pojedinih zbornika a koji pripadaju Bugarima, Rusima i Srbima. Taj dio monografije dobiva posebnu vrijednost zbog arheografskog pregleda rukopisa koji sadrže puni tekst Kozmine *Besjede* (na 44 stranice). Kao prilog studiji i tekstovima dodati su indeksi: imena, naslova spomenika pismenosti, šifara iskorištenih rukopisa, biblijskih tekstova koje Kozma navodi u svojoj »*Besjedi*«, popis crteža i shema, popis abrevijatura.

Već sam naslov monografije uslovio je i njen obim koji, s obzirom na format knjige (velika osmina), predstavlja dužni adekvat istraživanjima najstarijih vremena slovenske pismenosti i umjetnosti riječi. Pred nama nije nipošto slučaj nastojanja da se kvantitetom strana nadomjesti